

ՀԱՆԴԵՍ ԱՄՍՕՐԵԱՅ

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱԹԵՐԹ

ԹԻԻ 3

ՄԱՐՏ

ԿԱ. ՏԱՐԻ 1947

ՍԻՄԵՈՆ ՊՂՆՁՈՋԱՆԵՑԻ ԵՐ ԻՐ
ԹԱՐԳՄԱՆՍԻԹԻՆՆԵՐԸ ՎՐԱՑԵՐԷՆԷ
(1188—1255⁶)

Ս. ՊՐՈԿՂ ԳԻՆԳՈՒՍՈՍ

ՊՂՆՁԱՀԱՆԲ

Սոմխէթի Լալուար լեռան վրայ, ընդ մէջ Տաշիրքի եւ Ծորոփորի¹, «մօտ է Լոռէ²», հիմնուած է Պղնձահանք վանքը, այսպէս կոչուած հաւանօրէն մերձակայ պղնձահանքի մը պատճառաւ, որ կ'օգտագործուէր: Արդեամբք ալ Լալուար եւ իր շրջակայքը շատ հարուստ են պղնձահանքերով. նաեւ ներկայիս ուշադրութիւն գրաւած են Ախտայի, Շամլուղի եւ Ալաճվերտի պղնձահանքերը³: Այս հռչակաւոր վանքը, այժմ Վրաց «Մարիամ Անայի վանք», «գլխունում է Ախտալա կայարանից հաղիւ 1½ վերստ հեռաւորութեան, զէպի արեւմուտք անտառապատ ժայռերով պատած մի թերակղզիաձեւ բլրակի գոգում», պղնձի եւ այլ հանքերով հարուստ Լալուար լեռան լանջքին⁴:

Վանքը նախնարար հիմնարկուած էր Հայերէն: ԺԳ. դարու սկիզբը Իւանէ աթաբեկ, որ Վրաց թագաւորներու ծառայութեան մէջ էր եւ դաւանութեամբ միաբանած էր Վրաց եկեղեցւոյն, կ'անէ այս վանքը Հայերէն եւ վերաշինելով «Վրաց վանս հաստատեաց⁵». որ եւ այնուհետեւ կոչուեցաւ նախ «Սպլէնձահանի⁶ վանք» եւ ապա Ս. Աստուածածնի նուիրուած եկեղեցւոյն անու-

նով «Մարիամ անայի վանք⁷»: Կը պատմէ Ստեփանոս Օրբելեան⁸, թէ Վասակ, Պոռոշի հայրը, առնելով Սիւնեաց Նորավանքի Ս. Խաչը, կը նուիրէ զայն Իւանէ աթաբեկին, իսկ սա կը դնէ զայն «ի պահեստի ի Պղնձահանքն». բայց ապա, 1216ին կը վերադարձնէ զայն Նորավանքի ուխտը: Այս դէպքէն ոչ շատ վերջը Ս. Խաչին ստացելը կ'ուզէ բլալ Լիպարիա Օրբելեան. Իւանէ ժողով մը կը դումարէ ինչիբը քննելու համար. այս ժողովին ներկայ էր նաեւ «ծինամձորն⁹ Պղնձահանիցն», այն է վարիչն կամ առաջնորդն: Ժողովը կը հաստատէ թէ Խաչը կը պատկանի Լիպարիային: 1229ին կը վախճանի Իւանէ. «եւ թաղեցաւ ի Պղնձահանքն, ի դուռն Եկեղեցւոյն, զոր շինեաց ինքն՝ առեալ ի Հայոց»¹⁰: 1250ին ալ կը փոխուի յաստեացս իր որդին Աւագ Սարգիս «եւ թաղեցաւ ի Պղնձահանքն ի գերեզմանի հօր իւրոյ Իւանէի¹¹»:

⁷ Լալայեան, անդ, 428—431: Թագաժառանգ Վախուշտ էր Վրաստանի Տեղագրութեան մէջ (Description géographique de la Géorgie, trad. par M Brosset, 143 կը գրէ. «Աղաբակի եկեղեցին, զոր Գուրգուսիան եպիսկոպոսարան ըրաւ, յետոյ եղաւ Սոմխէթի արքեպիսկոպոսարան, որուն իրաւասու Պոմխէթի արքեպիսկոպոսարանի, Գարգուրանի եւ Բերթիւնը կը տարածուէր Խոնանի, Գարգուրանի եւ Բերթիւնը վրայ. անոր կաթողիկէն շատ ճարտարապետներու ձեռով շինուած է եւ այժմ կը կոչուի Ախտալան ձեռով շինուած է եւ այժմ կը կոչուի Ախտալան»: Պղնձահանքի եկեղեցին շինուած է Իւանէի տալս: Պղնձահանքի եկեղեցին շինուած է Իւանէի յանձնարարութեամբ, ուստի ոչ կ'անուի քան 1200: Լալայեանց այսպէս կու տայ անոր նկարագրութիւնը. «Եկեղեցին շինուած է սրբատաշ քարով: Չորս ամբողջական եւ վեց կիսանկիւնքի վրայ յնած ոտմանական կամարներն այլ եւս չեն կրում նախկին կաթողիկէն, որ քանդուել է դարուս սկզբում»:

⁸ Ստ. Օրբելեան, զԼ. ԿԳ, էջ 258—260. հրատարակելի:

⁹ «Վանքից փոքր ինչ հեռու... սարալանջի վրայ կայ մի... փոքրիկ եկեղեցու աւերակ. եկեղեցու հարաւային դրան առջ մի հրաշակերտ, ահապին խառնածանի վրայ կարգացուած է. «Ի ԹՎԻՍ ՈՂԳ ԿԱՆԳՆՆՅԱԻ ՍՈՒՐԱ ՏԵՐՈՒՆԱԿԱՆՍ ՅԱՐԵՏՏԱՍՈՒՆՅՅԱԻ ԵՒ ԶԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ԶԱՄԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՒՆՅԱՆ ԿԱՆԳՆՅՅՈՒՆ ԶԵԱՉՍ Ի ԶԱՆԳՍԱՐԱՆԻ ՄԵՐՈՑ. ԶԻՍ ԵՒ ԶԱՄՈՒՄԻՆՍ ԻՄ ՅԱՂԱԻԹՍ ՅԻՄԵՐՈՑ». Լալայեան, անդ 431: Այս տեղ ծինամձորը Պետրէ Պղնձահանքի տաճարըն է, իսկ Հաստատեաց Հաղատի արքեպիսկոպոսը: Ստ. Օրբելեան ըստ «ծինամձոր» ունի «ծիրամձոր» համար. Աճառեան, Արմատ. Բառագիրք, Ը. Բ.:

¹⁰ ԿԳ. 116 եւ 126:

¹¹ ԿԳ. 130 եւ Վարդան 148:

¹ Հմմտ. Հ. Ղ. Ալեքանի ծանօթութիւնը Վարդան, 148:
² Սիմէոն կրօնաւոր, Յիշատակարան յամէ 1227. տե՛ս վարը Թ. 2:
³ Ե. Լալայեան, Բորջալուի գաւառ. Աղապարահան Հանդէս, ԳԼԲԷ է—Ը (1901), էջ 290—291: Յ. Օսպաբէ, Երկրախօսութիւն Հայաստանի, Թարգմ. Հ. Յ. Տաշեան, Վիեննա 1933, էջ 207:
⁴ Լալայեան, անդ, 428:
⁵ Կիրակոս Գանձակեցի, էջ 116 եւ 126:
⁶ Վրացերէն սպիլիմնի (= պղինձ) + հայերէն հան(ք). հմմտ. Հ. Աճառեան, Արմատական Բառագիրք, պղինձ բառին տակ:

Պատմագրին վկայութիւնը, թէ Իւանէ Պղնձահանքն «առեալ ի Հայոց՝ Վրաց վանս հաստատեաց», իմանալու է անշուշտ այն իմաստով, թէ հոն «քաղկեդոնիկ» Հայերու վանք հաստատեց. միաբանները դաւանութեամբ կ'ենթարկուէին Վրաց եկեղեցւոյն, ծիսակատարութիւնը կը կատարուէին յունական ծէսով եւ հայերէն լեզուով, ճիշդ այնպէս, ինչպէս սովորութիւն էր Հայ-Հոռոմներու քով: Վրաց եկեղեցւոյն ենթարկուած Հայերը ստացան «Ծաթ» յորջորջումը:

ՍԻՄԵՈՆ ԿՐՕՆԱՌՈՐ

1. Սիմէոն կրօնաւոր, որ Պղնձահանքի վանքին բնակիչներէն էր, առանց տարակուսի Տաշրացի էր, ազգով բնիկ հայ. հայերէնը իր մայրենի լեզուն էր, վրացերէնը ուսած կեանքի ասպարէզի վրայ: Տաշրք ի վաղուց բնակուած էր հայ եւ վրացի ժողովուրդներէ եւ դարերէ ի վեր մասն նկատուած վրաստանի: Այն պարագան, որ Սիմէոն լաւ հմուտ է հայերէն եւ վրացերէն գրական լեզուներու, ենթադրել կու տայ, որ նա իր ուսումն առած է շրջանակի մը մէջ, ուր հաւասարապէս կը դասախօսուէր հայերէնն եւ վրացերէնը: Կը համարիմ թէ այդ շրջանակը կը հովանաւորէր Պղնձահանքի հաստատութիւնը: Գրասէր էր Սիմէոն. մասնաւոր բերում մը կը նկատուի իր մէջ դէպի իմաստասիրութիւն. կ'օրինակէ եւ կը թարգմանէ իմաստասիրական գրքեր: Նա ծանօթ է հայ գրականութեան գանձարանին. գիտէ թէ ինչ թարգմանուած է փիլիսոփայական եւ հայրագիտական գրականութենէն. պակասը լրացնել կը նկրտի իւրովսանն. Պրոկղ Դիաղոսոսի մէկ գործը կը թարգմանէ հայերէնի, այն գիտակցութեամբ, թէ «ոչ էր սա թարգմանեալ ի մեր լեզու... եւ ես յայն սակս թարգմանեցի, զի մի պակաս եղեցի սա յազգէս մերմէ»: Այս նախանձանդրութիւնը պատիւ կը բերէ իր հայրենասիրութեան: Կը տեսնուի ասկէ նաեւ թէ Սիմէոն լաւ ծանօթ էր նաեւ վրական գրականութեան. նա հետամուտ եղած է քրքրել վրական վանքերու գրադարանները, իրեն անձանօթ գործեր վերհանելու, կարդալու եւ ի հարկին նաեւ թարգմանելու նպատակով: Վրաց գրականութիւնը ժ. ժ. գարուն հարստացած էր իմաստասիրական եւ հայրագիտական կարեւոր գործերով:

նոր թարգմանութեամբ: Այս թարգմանութիւններուն մօտէն ծանօթ է Սիմէոն. անոնց թուին մէջ էին Պրոկղ Դիաղոսոսի, Յովհ. Դամասկացւոյ, Յովհ. Կլիմաքոսի, Նեմեսիոսի եւ այլ հեղինակներու գործերը: 1227ին օրինակած է Սիմէոն Գրիգոր Նիւսացւոյ գրուածքներու հայերէն թարգմանութիւնը մէկ հատորի մէջ. ասոնք են. 1. Մեկնութիւն Ժողովողին. 2. Մեկնութիւն Երզոյց Երզոյն. 3. Ոսոք յինն Երանուութիւնն. 4. Յաղագս Կուսութեան եւ 5. Յաղագս բնութեան մարդոյ: Վերջնոյս խորագրին տակ ծանօթագրած է Սիմէոն հետեւեալ գիտողութիւնը. «Նեմէսոյի եպիսկոպոսի Եմեսիոյ է գիրքս»: Ուստի նա արդէն 1227ին անգրադարձած էր, թէ «Յաղագս բնութեան մարդոյ» գործը, որ հայերէն թարգմանութեան մէջ ընծայուած է Գրիգոր Նիւսացւոյ, կը պատկանի Եմեսիոյ Նեմեսիոս եպիսկոպոսի¹²: Այս կէտին ուշադիր եղած ըլլալու է նա անշուշտ Յովհաննէս Պետրիձեցւոյ վրացերէն թարգմանութենէն:

Սիմէոն կրօնաւորի կենսագրութենէն մանրամասնութիւններ չեն հաղորդուած մեզի: 1248ին կը յայտնէ ինքը, թէ «յոյժ ծիրացեալ էի եւ տկարացեալ յաչաց եւ ի մտաց եւ ի զօրութենէ, զի զվաթնամեանիւք էի»: Այս խոստովանութեան համաձայն նա ծնած է 1188ին: Պղնձահանք կը տեսնենք զինքը 1227ին. հոն է նաեւ 1248ին: Յարաբերութեան մէջ ապրած կ'երեւայ Մինաս սիւնակեացի հետ, որ հայ-հոռոմ մըն էր ի Տրապիզոն, զբաղած թարգմանութիւններով: Եթէ Սիմէոն 1284ին «յոյժ ծիրացեալ էր եւ տկարացեալ... ի զօրութենէ», հաւանօրէն նա չհասաւ 70ամեայ հասակին. պէտք է վախճանած ըլլայ իր 1255ին:

Սիմէոն գործեց «Վրաց վանքին» մէջ, եւ իբրեւ «ծաթ» չապրեցաւ հաւանօրէն հայ վարդապետներու հետ սիրտ յարաբերութեան մէջ. այս պատճառաւ ալ նոյն դարու հայ պատմագիրները Վարդան եւ Կիրակոս, նաեւ Մխիթար Այրիվանեցի խօսք չեն ըրած իր մասին, թէ եւ վերջինս իր «Ճառքնտիրի» մէջ տեղ չնորհած է Պրոկղ Դիաղոսոսի գործին թարգմանու-

¹² Գրուածքի մասին հմտ. Հ. Յ. Տաշեան, Մատենադրական Գրադարանի Ուսումնասիրութիւնք. Ա. Վիեննա, 1895, էջ 1-22 = Հանդ. Ամս. 1892, 42, 65-71.



ՅԵՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

2. Սիմէոն կրօնաւոր Պղնձահանքի վանքին մէջ 1227ին օրինակած էր Գրիգոր Նիւսացւոյ գրուածքներու հաւաքածոյըը, ինչպէս յիշեցինք վերը: Այս ձեռագիրը պահուած է Էջմիածնի Մատենադարանին մէջ, որ կը կրէ 1013 (Կար. 1118¹³) թիւը: Ի կատարածին ունի Յիշատակարանս (Թղ. 241բ), որ մինչեւ այսօր անձանօթ մնացած է գիտնոց: Կը ներկայացնեմ այս տեղ ամբողջութեամբ:

«Յամին ՅՁԼԵՆԵՐՈՂԻ ԵՎԻՍԿՈՒՅԻ Թուոյն գրեցաւ եւ աւարտեցաւ գիրքս Գրիգորի Նիւսացւոյ եպիսկոպոսի. յ(ը)նդիր եւ լաւ աւերինակաց հնոց, որ թարգմանչացն գրած էր. ձեռամբ մեղապարտ եւ անարժան կրանաւորի, Սիմէոնի. յերկիրս Հայոց մերձ ի Լաւոէ, ի վանքն որ կոչի Սպլինձահան, ընդ հովանե(ա)ւ սուրբ Աստուածածնին. յիշխանութիւն Իվանէ աթապաղին, շինողի վանիցս. զոր յերկար ժամանակ արասցէ Տէր որդովքն իւրովը հանդերձ: Արդ աղաչեմ որք ընթեռնոյք կամ աւերինակէք, յիւման արժանի արարէք: Եւ որք յիշէք, յիշեալ լիցիք ի Տեառնէ»:

«Յաւիտենից թիւն» է Բիւզանդական թուականը, որ մինչեւ ցՔրիստոս 5508 կը հաշուէ¹⁴ եւ տարեամուսն ունի սեպտեմբեր 1ին. ուստի 6735—5508 = 1227: Իւանէ աթապաղի վախճանեցաւ 1229ին: Այս թուականը կ'իրարկած է Սիմէոն նաեւ Պրոկղի Շաղկապաց թարգմանութեան մէջ. «Յաւիտենից թուականին ՅՁԾԶ, այն է 6756—5508 = 1248: Այսպէս «Ի թուականիս յաւիտենից ՅՁԻԲ», այն է Քրիստոսի 1214, կ'օրինակէ հայ-հոռոմ Սերգիս սարկաւազ «յերկիրս Սաղիկ (Չմչկաձագ) ի զիւզն Նոր, Գայլը վանքին մէջ Բարսղի Հարցողաց գիրքն եւ Հարանց վարքը (Երուսաղէմ, Թ. 336):

Սիմէոն Պղնձահանքի թարգմանած է վրացերէնէ հետեւեալ գրութիւնները.

- Ա. Պրոկղ Դիաղոսոսի Շաղկապ աստուածաբանականի:
- Բ. Յովհաննէս Դամասկացւոյ Աղբիւր Գիտութեան:

¹³ Կարենեանցի Յուցակին մէջ (Թ. 1118) կը նշանակուի. «Մեկնութիւն Առաւայտ Սոցոմոնի. բոլորգիր. գրեալ ի վանս Ապլինցահան ի Սիմէոն կրօնաւորէ ի թուին Հայոց ՁԼԷ» (1288):
¹⁴ Հմտ. F. K. Ginzler, Handbuch der mathematischen und technischen Chronologie, Bd. 3 (Leipzig 1914), S. 292—294.

Գ. Յովհաննէս Սինայեցւոյ Սանդուղ աստուածային Ելից.

Դ. Ժամագիրք Յունաց:

Ե. Պատմութիւն Վրաց:
Նկատի պիտի առնեմ ա. Հեղինակները կարճատեղ կենսագրութեամբ. բ. վրացերէն թարգմանութիւնը. գ. հայերէն թարգմանութիւնն եւ անոր ազդեցութիւնը հայ գրականութեան վրայ:

Ա. Պրոկղ ԴԻԱՂՈՍՈՍ

3. Պրոկղի Դիաղոսոսի Նոր-պղատուական իմաստասիրի Շաղկապ աստուածաբանականի:

Պրոկղ ծնած է Կ. Պոլիս 410ին, մանկութիւնն եւ պատանեկութիւնը անցուցած է Լիւկիոյ Քսանթոս քաղաքը (ասկէ կոչուած Լիւկիացի). ուսման ընթացքը սկսաւ Կ. Պոլիս, շարունակեց Աղեքսանդրիա եւ աւարտեց Աթէնք. հոս իր ուսուցիչներն եղան Պրուտարքոս եւ Սիւրիանոս: Արդէն համբաւուած փիլիսոփայ էր, երբ Սիւրիանոսի մահէն ետքը ձեռք առաւ Աթէնքի Դպրոցին վարչութիւնը (450), զոր նոր պայծառութեան հասցուց: Պրոկղ հեթանոսութեան ջերմ ջատագովներէն էր. այս պատճառաւ ստիպուեցաւ տարեւոր ժամանակ մը հեռանալ ամպիոնէն: Վախճանեցաւ 485ին: Թէպէտ իր աշակերտները արտակարգ հիացմունքով կը հիւսեն իր դրուատիքը, բայց նա ուրիշ բան չտուաւ, բայց եթէ Սիւրիանոսի քով ուսածները լոկ աւանդեց: Ունէր տրամարանական սրամտութիւն, որով յորինուածութեան ենթարկեց նորպղատուական վարդապետութիւնը, ձկուն, ճարտար, յստակ եւ զիւրահասականալի արտայայտութեամբ: Այս տառելութիւնը ծածկեց իր տկար կողմերը. որով անվաստակ վայելեց մեծ փիլիսոփայի հոգակ, թէ ժամանակակիցներու եւ թէ եկող սերունդին քով¹⁵: Նա նկատուեցաւ Աթէնքի ամպիոնին վրայ «յաջորդ» Պրոկղ տոնի, եւ կոչուեցաւ դիաղոսոս (διδάχος)¹⁶: Պրոկղ թողուց բարձր թեմէնտղական նկարագրով գրուածքներ: Իր գրական

¹⁵ Հմտ. Wilhelm von Christ, Geschichte der griechischen Literatur. Ե. տպ. München 1913, Հատոր Բ. Մասն Բ. էջ 864—868:
¹⁶ Սակա որոյ Դիաղոսոս, որ է փոխանորդ[ութիւն] Պրոկղի, անուանեցաւ յորոց զկնի նորա իմաստունքն էին. Սիմէոն կրօնաւորի թարգմանութիւն Պրոկղի (Ն. Մատ. Յովհ. Պետրիձեցի, էջ 21):

գործունէութիւնը սկսաւ 432ին, երբ տուաւ երկու կարեւոր գործեր. *στοιχειώσις φυσική* (նախակրթութիւնը բնականը), որամբով, բայց չարիով մը ինքնակաց մեկնութիւն մըն էր Արիստոտելի շարժման վարդապետութեան, եւ *στοιχειώσις θεολογική* (նախակրթութիւնը աստուածաբանականը), ուր ըստ ամենայնի Պլատինի եւ Պորփիրի հետքերով կ'ընթացայ¹⁷: Յընթացս Միջին դարու Պրոկղի այս գրութեանը իմաստասիրական ուսմանց համար կարեւոր ձեռնարկ մը համարուեցաւ: Թարգմանուեցաւ արաբերէնի. ասկէ լատիներէնի: ԺԱ. դարուն, երբ Կ. Պոլիս Նոր-պղատոնական փելիսոփայութեան նոր հետեւողներ երեւցան, ինչպէս Պսելլոս, Յովհ. Իտալոս եւ այլք, Պրոկղի «Աստուածաբանական Նախակրթութիւնը» դարձեալ հրատարակ ելան: Այս դարուն ոչ միայն վրացերէնի թարգմանուեցաւ ան, այլ եւ պարզաբանուեցաւ մեկնութիւններով: ԺԲ. դարուն երկրորդ կէսին կարեւոր տեսաւ Նիկողայոս Մեթոնի եպիսկոպոսը նոյն իսկ Հակածառութեամբ մը հրատարակ գալ, զգուշացնելու համար նոր իմաստասէրները Պրոկղի նորոպղատոնական-հեթանոսական տեսութեանց առջեւ: Եւ ասկայն յաջորդ դարուն հայ մը, Սիմէոն կրօնաւոր, կարեւոր կը տեսնէ զայն վրացերէնէ հայերէն թարգմանելու: Եւ ոչ այսչափ միայն: ԺԷ. դարու առաջին կէսին Սիմէոն Զուղայեցի, Գառնուոյ եպիսկոպոսը ձեռք կ'առնէ Սիմէոնի թարգմանութիւնը, նոր լուսաբանութիւններով անոր թարգմանութիւն տալու: Նոյն դարուն երկրորդ կէսին Ստեփանոս Լեհացի նոյն գործին մէկ ամփոփումը, Պատճառաց զերբը կը ձեռնարկէ լատիներէնէ միւսանգամ թարգմանելու. իսկ ԺԸ. դարու սկիզբը Սիմէոն Զուղայեցուոյ հրատարակութիւնը կ'արժանանայ վերստին վրացերէն թարգմանուելու:

Նկատի առնելով այս կարեւորութիւնը, զոր ստացած է Պրոկղի այս գործը հայ գրականութեան մէջ, պատշաճ կը համարեմ այս տեղ ներկայացնել համառօտիւ Պրոկղի տեսութիւնը:

ա. Ըստ Պրոկղի Միակը բացարձակ սկզբնապատճառն է: Անկէ կ'ելուզանի ա-

մենայն. եւ միանգամայն անոր կ'անդրադառնայ ամենայն: Ելուզեալը պատճառին նման եւ աննման է միանգամայն, նմանութեան գորութեամբ կայ եւ կը մնայ ան պատճառին մէջ. նմանութեամբն պէտք է ան վերադառնայ անոր. եւ այս վերադարձը նոյն աստիճաններն ունի, ինչպէս յառաջագայումը: Միակը միաժամանակ անձառելի է. բայց զերի վերոյ բոլոր հաստատականէ (այս) եւ ժխտականէ (ոչ). նաեւ միութիւն գաղափարը չ'արտայայտեր զայն համազօր կերպով, որովհետեւ ան նաեւ այս գաղափարէն վեր է: Բայց ամենայնը, որ այս միակէն յառաջ կու գայ, կ'անդամահատուի ետակի զարգացման օրէնքի համաձայն: Որչափ ստէպ կը կատարուի այս գործողութիւնը, այնչափ բաժանական է եւ անկատար՝ արդիւնքը, այս ինքն իրեն որչափ կը հեռանան նախակիրքէն, նոյնքան բազմաբան եւ իրենց գործունէութեան մարզին մէջ սահմանափակ կ'ըլլան:

բ. Առաջինը, որ նախամիակէն յառաջ կու գայ, միակներն (Henade) են. մինչ բացարձակ նախակիր աշխարհի հետ առանց յարաբերութեան է. այս միակները, որոնց թիւը Պրոկղ անորոշ կը թողու, կ'աղղեն աշխարհի վրայ, անոնք աստուածներն են այս բառին բարձրագոյն իմաստով. անոնք են նախաինամութիւնը: Անոնք զերագոյն են քան գոյացութիւնը, կեանքը, միտքն եւ իմանալութիւնը, բայց սակայն ունին անոնք իրենք իրենց մէջ աստիճանական ազդերս, այնու որ ոմանք նախէակին մերձաւոր, եւ ուրիշներ անկէ հեռաւոր են:

գ. Այս միակներուն կը յարի ապա ետակը (Trias) մտացածին, մտացածին-իմացական եւ իմացական էակին *το νοητον, το νοητον ἄμα και νοερον, το νοερον*. *νοητον*ը կ'ենթարկուի գոյակի (*οὐσια*) գաղափարին, իսկ *νοητον ἄμα και νοερον* կեանքի (*ζωη*) գաղափարին եւ *νοερον* մտքի (*νους*) գաղափարին: Այս էութեան կարգերու առաջին եւ երկրորդն ապա նորէն եռապատիկ կ'անդամահատուին. ընդհակառակը երրորդ էութեան կարգին բաժանումը, որ մտքի կը համապատասխանէ, կը կատարուի ըստ եօթնաթուին: Ապա Պրոկղ այս եօթնեակին ա՛մէն մէկ անգամ կը բաժնէ նորէն եօթնաթիւ, որով կը ստանայ եօթը իմացական եօթնեակ, որոնց անգամներուն կը յատկացնէ այլաբանական մեկնութեամբ կարգ մը աս-

¹⁷ Յոյն բնագիրը հրատարակեց F. Creuzer, *Initia philosophiae et theologiae ex Platonis fontibus ductae*. Հատոր Գ. Փրանքֆուրտ 1822. նոյնը լոյս տեսած նաեւ Պլատինի գործերու հրատարակութեան Ներածութեան մէջ, Պարիս 1855, էջ ԾԱ.—ձԺԷ:

տուածութիւններ, զորոնք ստեղծած են ժողովրդական հաւատքն եւ պղատոնականը եւ նոր պղատոնականը:

դ. Իմացականէն կը յառաջագայի վերջապէս ողբկանը: Ամէն ողբ համաձայն իր էութեան յաւիտենական է եւ համապատասխան իր գործունէութեան ի ժամանակի: Տիեզերական ողբն կազմուած է բաժանական եւ անբաժանական գոյացութեանէ եւ միջիններէ եւ համաձայն ներդաշնակ յարաբերութեանց: Կան աստուածային, դիւական եւ մարդկային ողբեր: Ողբն կենալով ընդ մէջ գոյակականին եւ աստուածականին՝ կը ստանայ տակաւ առ տակաւ կամաց ազատութիւնը: Իր չարիքին նա ինքն է պատասխանատու: Կարող է նա վերադառնալ աստուածականին: Բայց հայեցուածքը միայն մինչեւ միտք կ'ընայ հասնիլ: Ամէն մարդ ունի իր դեւը. եւ ասով միայն կ'ընայ ըլլալ աստուածներու հետ կապակցութեան մէջ: Մարդ պէտք է ինքզինքը կոյր հաւատքով նուիրէ դեւին եւ ծառայէ, եթէ կ'ուզէ հասնիլ զերագոյնին:

4. Պրոկղ Դիաքոնիսոսի «Շղակապ աստուածաբանական» վրացերէնի: Յովհաննէս Պետրիձեցի (Պետրիձէ, Պետրիձոնելի)¹⁸ վրաց գրականութեան մէջ «անյաղթ փելիսոփայի» անունը կը վայելէ, ինչպէս Հայոց քով Գաւրի Մնայղթ: Աւելի թարգմանիչ քան հեղինակ հանդիսացած է ան: Պետրիձեցի յորձրջուած է հաւանօրէն, վասն զի գործած է Բուզարիոյ Պետրիցիոս (այժմ Բոչկովօ) զիւղին մէջ հաստատուած հայ-վրական վանքին մէջ: Այս Մենաստանը հիմնած է Գրիգոր որդի Բակուրանի, որ աւանաւոր դէմք եղած է Բիւզանդական կայսրներու զինուորական ծառայութեան մէջ: Կը յիշէ զինքը Մատթէոս Ուրհայեցի¹⁹: Հայոց ՇԺԳ (1064) թուին թագաւորն Պարսից Արփասլան (տայ. Ապոլան) որդին Տուղրիլի (1063—1072), կը պաշարէ Անին. «Բագում աւուրս պատերազմեալ ոչ կարացին մտանել ի քաղաքն. յայնժամ թուլացան ի պատերազմէն: Իսկ անօրէն իշխանքն Հոռոմոց, զորս կացուցեալ էր թագաւորն պահապան տանն Հայոց, Բագարատ հայրն Սմբատայ եւ

¹⁸ Н. Марръ, Иоаннъ Петрицкій, грузинскій неоплатоникъ XI—XII вѣка. С. Петербургъ 1909 (Записки Восточ. Отдел. Имп. Русск. Археолог. Общества, XIX, 53—113).
¹⁹ Մատթէոս Ուրհայեցի, 148 (հրտ. Վաղարշապատ 1898):

Գրիգոր Բակուրանին որդին վրացի ազգաւ, սկսան գօրօք (տայ. սոքօք) ամբանալ ի վերին բերդն եւ ի ներքին» . ի տես այս ուղղական գորաշարժին խուճապի կը մատնուի քաղաքը. «բեկան (բնակիչք) եւ այր իւրաքանչիւր ի փախուստ լինէր առանց պատճառի»: Թշնամին օգտագործելով քաղաքին այս կացութիւնը՝ կը խուժէ քաղաք եւ կը կոտորէ: Բայց եւ այնպէս Յունական բանակին գորավարը Գրիգոր Բակուրանեան, անկէ շուտ իր գորքով, ողջանդամ կը պրծի. վասն զի զինքը 1084ին կը գտնենք ի Պետրիցիոս. ուր վանք մը կը հիմնարկէ: Այս վանքը իր Եկեղեցիով յանուն Ս. Աստուածածնի, եւ ատրնթեր կառուցուած Գամբանարան-մատուով մնացած է ի Բոչկովօ, 30 քիլոմետր հեռու Փիլիպպէէն, Ռոտոպ լեռներու գլխու մայ: Մատուին վրայ կը կարգացուի յունարէն արձանագրութիւնս, զոր յառաջ կը բերեմ հայերէն թարգմանութեամբ.

ԳՐԻԳՈՐ ՍԵՐԱՍՏՈՍ ԵՒ ԾԱՌԱՅ ԳՐԻՍՏՈՍԻ ԲԱԿՈՐԱՆԻ ՄԵՇ ԳՈՐԾՆԱԿՆԵՐՈՍ ԵՒ ՇԵՆՈՂ:

ԱՐԱՍ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍ, ԵՂԱՅՐ ԵՒ ՇԵՆՈՂ

Պահուած է նաեւ վանքին կանոնագրութիւնը գրուած մագաղաթի վրայ եւ ստորագրուած Գրիգոր Բակուրեանէն հայերէն որ եւ յունարէն լեզուով հաստատած է, թէ ստորագրութիւնը իրն է, գրուած հայերէն²⁰:

Վանքը ունեցած է նաեւ կուսաստան մը, կոչուած պետրիցուիսիներ (*πετριτζωτισσα*): Գրիգոր Բակուրեան (Բակուրեանի), ծագումով հայ էր, կրօնով «քաղկեդոնիկ», հայրենօք հաւանօրէն Տաշրացի կամ Գուգա-րացի: Իր հիմնած Մենաստանը ի Բոչկովօ կ'ենթարկուէր ըստ ամենայն հաւանականութեան յունական Եկեղեցու իրաւասութեան. իսկ միաբանութիւնը կազմուած էր հայ եւ վրացի միաբաններէ: Կանոնագրութիւնը կը պարտաւորէր, որ միաբանները զատախարակին նաեւ զբաղիտութեան մէջ, անշուշտ ուսանելով հայերէն, վրացերէն եւ յունարէն: Այնու որ վրաց իշխանութեան տակ քաղկեդոնիկ հայերը կ'ենթարկուէին վրաց Եկեղեցու իրաւասութեան, կը համա-

²⁰ Louis Petit, *Typicon de Gregoire Pacourianos pour le monastere de Petritzos (Backovo) en Bulgarie*. *Византикскій временникъ*, XI (1901). Յաւելուած Ա.: Հմմտ. Ներսէս Գառնայեան, Պաշտօնի վանքը. Հայրենի Տարեցոյց. Ա. Փրովան 1938, էջ 53—56:

